

O'ZBEKISTON KULOLCHILIK SAN'ATI

Soliyeva Diyora Bobur qizi

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti Pedagogika va san'atshunoslik fakulteti tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasida o'qituvchisi:

Rasulova Mushtariybegim Rustamjon qizi

Pedagogika va san'atshunoslik fakulteti talabasi

Annotatsiya: O'zbekistonda kulolchilik san'ati zamonaviy va tarixiy madaniyatning ahamiyatli qismini tashkil etadi. Bu san'at shakllanishi davlatning mustaqilligini e'lon qilish va milliy identifikatsiyani o'z ichiga olgan davrlarni yoritadi. Ushbu maola orqali bularning barchasi haqida umumiy ma'lumotga ega bo'lish mumkin bo'ladi.

Kalit so'zlar: Kulolchilik, loy, bezak, Sirkor, kulolchilik charxi.

Kulolchilik xalq amaliy san'ati turlaridan bo'lib, hunarmandchilikning loydan, gildan turli buyumlar, idishlar, qurilish materiallari tayyorlaydigan sohasiga kiradi. Kulolchilikda asosiy xom ashyo tabiiy tuproq bo'lib, loy qancha ko'p pishitilsa, sopolning sifati shuncha yaxshi bo'ladi. Kulolchilikning bezak san'ati bo'lgan koshinkorlik san'ati Markaziy Osiyoning me'morchiligida keng rivojlandi.

Samarqandda kulolchilik neolit davridan buyon mavjud bo'lsa-da, uning eng rivojlangan davrlari eramizning IX–XII asrlarga to'g'ri keladi. Sanoat rivojlangan davrga kelib bu soha ancha susaydi, so'nggi o'n yilliklarda uning ayrim ko'rinishlari hatto yo'qolib ketish xavfi ostida qoldi. Ana shunday paytda kulollar sulolasini davom ettirib kelayotgan hunarmand oilalar o'z maktabini tashkil etdi.

Markaziy Osiyoning yirik savdo shahri bo'lgan Samarqand azaldan mintaqaning janubiy-g'arbiy viloyatlarini Ustrushona, Toshkent vohasi va Farg'ona vodiysi bilan bog'lovchi muhim karvon yo'llari chorrahasida joylashgan. Samarqanddan Farg'ona va Shoshga qarab ketuvchi yo'llar o'rta asrlarda Ustrushona nomi bilan yuritila boshlangan viloyat orqali o'tgan¹. Qadimgi yozma manbalarning cheklangan doirasi turlicha tarzda Ustrushona hududi bilan bog'liq bo'lib, uzoq vaqtdan beri ilmiy adabiyotlarda faol foydalanib kelinmoqda.

Mamlakatimiz hududida kulolchilikning ko'plab asosiy maktab va markazlari mavjud. Rishton, Buxoro, G'urumsaroy, Toshkent, Xorazm, Samarqand va Qashqadaryo kulolchilik

¹ 18 Ал-Истархи. Книга путей и государств (Китаб масалик ал-Мамалик). / Перевод с персидского Ворожейкиной З.Н. Я крапольского. // Материалы по истории киргизов и Киргизии. – М. 1973. – С. 256-259.

maktablarini sanash mumkin. Ushbu kulolchilik maktablari bir biridan yaratilgan mahsulotlarni tayyorlanish uslubi, naqsh-gullari, rangi va pardozi bilan biri-biridan farqlanadi.

Tayyorlanish usuliga ko'ra, u ikkita asosiy tur - nosirkor va sirkor sopolga bo'linadi. Nosirkor sopolchilik yanada qadimiyroq. Milloddan avvalgi ikkinchi ming yillikning o'rtalarida texnologik inqilob ro'y berdi, ya'ni kulolchilik charxi paydo bo'ldi va u nosirkor sopol buyumlar ko'rinishini o'zgartirdi. O'sha vaqtdan u shakl hamda bezak jihatidan yanada mukammalashib xilma xil ko'rinishga ega bo'la boshladi.

VIII asr oxiri IX asr boshidan Movarounnahr shaharlarida sirlangan sopol buyumlar yasala boshlandi va keng quloch yoydi. Bular oq yuzali sopol bo'lib, idishlar iliq, qizg'ish, pushtirang, shuningdek, yashiltoq zaytun tusli ko'rinish kasb etdi.

IX-XII asrlarda bu yerda u haqiqiy badiiy san'atga aylandi, yuqori texnik sifatga erishdi. Markaziy Osiyoda XIV asr oxiri XV asr boshlarida ko'k-moviy tusdagi mahalliy oq loydan yasalgan idishlar paydo bo'ldi.

Uning tarixi binolardan, qo'l-istiqbol va g'ilof-san'ati gurlanishlaridan iboratdir. Kulolchilikning boshlanishiga Sharq va G'arbi O'zbekiston, Qoraqalpog'iston, Xorazm, Surxondaryo viloyatlariga kelib chiqqan qavmlar, qo'l-istiqbol va qo'l-istiqbol bo'laklari misol sifatida keltiriladi. Kulolchilik orqali turli rang va kompozitsiyadagi tasvirni yaratish, hatto haykaltarosh yoki mahobatli bezak ustasi eplay olmaydigan keng makonni, devorni badiiy bezatish imkoniyati mavjud².

O'rta Osiyoning qadimiy g'oyat nafis chiroyli shaklga ega bo'lgan gul va nuqtalar bilan bezatilgan kosa, piyola, tovoq, choynak, vaza, ko'za, xurmacha, kuvalak, zeb-ziynatlar va boshqa kulolchilik-keramik buyumlari qadim-qadimdan dunyo ahli e'tiborini o'ziga tortib kelgan. Chunki, O'rta Osiyo amaliy san'ati ustalarining kulolchilik buyumlari o'zining konstruksion qulayligi, jarangdorligi, jilolanuvchi tabiiy bo'yoqlari, gullar va tabiat ramzini bezab, g'oyat nozik badiylashtirilgan tasvirlari dunyoni barcha millat vakillariga yoqqan. Chunki «San'at – millat va odam tanlamaydi». Kulolchilikning bezak san'ati bo'lgan koshinkorlik san'ati Markaziy Osiyoning me'morchiligida keng rivojlandi. Mamlakatimiz hududida kulolchilikni ko'plab asosiy maktab va markazlari mavjud. Rishton, Buxoro, G'urumsaroy, Toshkent, Xorazm, Samarqand va Qashqadaryo kulolchilik maktablarini sanash mumkin. Ushbu kulolchilik maktablari bir biridan yaratilgan mahsulotlarni tayyorlanish uslubi, naqsh-gullari, rangi va pardozi bilan biri-biridan farqlanadi.

O'zbekistonning kulolchilik buyumlari o'ziga xosligining yana bir isboti ular butun Markaziy Osiyo mintaqasi tarixidan "hikoya qilishga" qodir. Ular savdo aloqalarining rivojlanish yilnomasi va harbiy yurishlarning aks-sadosi, hukmron sulolalarning yuksalishi va qulashi, turli madaniyatlarning uyg'unlashuvini o'zida aks ettiradi. Siz buni faqatgina ko'rishingiz va eshitishingiz kerak. Eng go'zal sirlangan kulolchilik IX asrda paydo bo'lgan. Bir qancha

² Дрёмина О.Ю. Художественная керамика в убранстве московского метрополитена. Проблемы стилового развития. Автореферат дисс. канд. искусствоведения. – Москва: 2008. – С.

maktablar – Afosiyob (IX–XII asrlar), Temuriylar (XV asrlar) maktablari va Oʻrta asrlar oxiridagi davlatlarning Xiva, Qoʻqon xonliklari, Buxoro amirligi maktablari eng yorqin maktablar sanaladi. Ular bezaklari va ranglari bilan oʻzaro farq qiladi va bir vaqtning oʻzida ularda qandaydir tarzda oʻzaro uygʻunlik mavjud.

Afrosiyob idishlari mukammalligi bilan ixcham shakl va tasvirlarni qadrdlovchi insonning qalbini “chertmay” qolmaydi. Ular ikki yoki uch rang vositasida ishlangan boʻlib, qizil-jigarrang, oq yoki qora fonda usta qoʻli bilan kontrast rangdagi naqshlar chizilgan. Yaʼni u tom maʼnoda moʻyqalamning bir nechta harakati bilan idishni dizayn sanʼatining betakror asarga aylantirgan. Temuriylar kulolchiligida aynan oq va koʻk ranglar uygʻunligiga ishtiyoq seziladi. Xonliklar davri kulolchiligi esa naqshlar va uslublar jamlanmasidir. Xalq xunarmandchiligi va amaliy sanʼatining tur va shakllari haqida ham ayrim maʼlumotlarga ega boʻlish biz uchun zaruratdir. Bizning davrimizga kelib katta-katta shaharlardagi axolining koʻpchilik qismini hunarmandlar tashkil etmoqda. “Hunar-hunardan unar” qabilida yoshlarimiz uchun maxsus sanʼat maktablari va boshqa turdagi oʻquv yurtlarining tashkillanishi ham asosiy omillardan biriga aylanib kelmoqda. Bu masalada davlatimiz olib borayotgan ijtimoiy-maishiy turmush tarzimizni yuksaltrishga qaratilgan ishlarning mohiyatini baholash ancha quvonarli holdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. S.Bulanov. Oʻzbek xalq amaliy bezak sanʼati. T., 1991 yil.
2. M.Rahimov. Oʻzbekiston badiiy keramikasi. T., 1961 y.
3. A.Turgʻunov.Oʻzbek kulolchiligi sanʼatining hududiy xususiyatlari.T. 2001.
4. B.Oripov. Tasviriy sanʼat asoslari. N., 1994 y.
5. E.Xoxlova. Badiiy keramika. M., 1978 y.
6. E.Sayko. Keramika ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasining tarixiy taraqqiyoti. M., 1982 y.
7. B.Oripov. Jahon sanʼati tarixi. 3 qismli. N., 2004-2007 y.
8. B.Oripov. Sanʼat tarixidan qisqacha izohli lugʻat. N., 2004 y.
9. Y.Qosimov Qadimgi Fargʻona sirlari. N., 1992 y.